

hij overigens maar weinig materiaal aangetroffen dat andere onderzoekers nog niet onder ogen hadden gehad. Op ondergeschikte punten heeft zijn archiefonderzoek enige nieuwe details opgeleverd.

In de conclusie wordt dan de Limburgse kwestie als probleem van de Duitse revolutie geëvalueerd. De afgevaardigden in de Paulskerk, meent Kraume, hielden halsstarrig aan Limburg vast om daarmee hun onderlinge meningsverschillen te camoufleren. Zowel de oorlog tegen Denemarken over Sleeswijk-Holstein als het geschil met Nederland over Limburg vormden toetsstenen voor de toewijding van de parlementariërs aan de nationale zaak, het nieuwe Duitse vaderland. Behendig zorgden de radicalen ervoor dat rapporten en moties zó werden geredigeerd, dat tegenstemmen als verraad aan de nationale zaak kon worden uitgelegd. Op hun beurt trachtten de gematigden door enige inschikkelijkheid in de Limburgse kwestie hun radicalere mede-afgevaardigden aan zich te verplichten met het oog op de regeling van interne Duitse kwesties.

C.B. Wels

G. Abma, *Geloof en politiek. Confessionele partijvorming in Friesland. Ontstaan en eerste jaren (1852-1871)* (Dissertatie VU, Fryske Akademy nr. 586; Leeuwarden: Friese Pers, 1980, 530 blz., ISBN90 330 1308 8).

De geschiedschrijving van de protestants-christelijke partijen in ons land bevat merkwaardige lacunes. Aan gedenkboeken en gelegenheidsgeschriften of documentatiecentra is geen gebrek. Gedegen en verantwoorde vakhistorische studies over vele aspecten ontbreken. G. Abma heeft aanvankelijk zo'n lacune willen aanvullen door middel van een studie over J.J. Schokking en de Fries Christelijk-Historischen - de Hoedemakeraans geïnspireerde afgescheidenen van de ARP (na 1894) die tenslotte in 1908 in de CHU onderdak vonden. Tot zo'n studie is het toch niet gekomen. Abma is teruggegaan naar de beginfase van de Friese protestants-christelijke - door hem onnodig verwarrend 'confessioneel' genoemde (4) - politieke groepsvorming. Het zal een ieder die ook maar enigszins met de problemen van een dergelijke gewestelijke 'diepte-studie' vertrouwd is, duidelijk zijn dat de schrijver een heel moeilijk grijpbaar fenomeen als object koos. Ten eerste vanwege het arbeidsintensieve bronnenonderzoek dat nodig zou zijn om een misschien maar schrale oogst binnen te halen. Ten tweede om het gevaar dat ideologisch engagement tot vertekening zou kunnen leiden. Naar mijn smaak is Abma er beter in geslaagd het eerste probleem op te lossen dan het tweede.

Eerst echter iets over de structuur van het boek. In zijn prijzenswaardige behoefte de resultaten van zijn regionale onderzoek te plaatsen in een landelijk perspectief, heeft de schrijver uitvoerige aandacht besteed aan de godsdienstige bewegingen in de eerste helft van de negentiende eeuw, aan het politiek-parlementaire bedrijf en aan 'sociale invloeden'. Zo'n mixtum van handboekachtig overzicht van landelijke en gewestelijke geschiedenis dreigt, in dit relatief korte bestek, soms karikaturaal te worden. De verklarende waarde ervan is eigenlijk gering - vooral als de ene keer economische neergang het 'confessionele' ontwaken moet begrijpelijk maken (111) en de andere keer de economische opbloei dat moet doen (120). Trouwens, de beschouwingen van Friese tijdgenoten over het armoede-probleem zijn toch niet zo uniek dat er bladzijdenlange citaten aan gewijd moeten worden (102-105); hetzelfde geldt voor het kort geleden al elders gepubliceerde ooggetuigeverslag van het broodoproer (115-118). Bovendien leidt deze opzet tot onaanvaardbare verbrekking: veel te vaak moet de auteur de lezer verwijzen naar 'beneden'. Ik denk dat een geplande korte inleiding is uit de hand gelopen: de hoofdstukken 1 tot 3 omvatten eenderde van

de tekst. Pas op bladzijde 149 treffen we het hoofdstuk 'Over het onderwerp en onderzoek in strikte zin', waarin de auteur (eindelijk!) aan de eigenlijke inleiding tot zijn studie toekomt. Een advertentie van de Kiesvereniging Nederland en Oranje van 1 en 4 juni 1852 geeft aanleiding tot een analyse van enkele begrippen uit het politieke jargon. Tevens behandelt Abma dan de geraadpleegde bronnen (met diverse mooie vondsten!). Voorzover ik kan zien ligt aan het boek gedegen archiefstudie en vooral uitgebreid pershistorisch onderzoek ten grondslag. Na een paar aanloopjes gaat de analyse vanaf bladzijde 167 van start. Hoofdmomenten zijn natuurlijk, ook in Friesland, de Aprilbeweging, de langzaam op gang komende schoolstrijd, de constitutionele crisis en het afscheid van 'de' conservatieven. Vóórdien signaleert Abma enkele bescheiden aanzetten tot, laten we zeggen, protestants-christelijke bewustwording in Friesland. In december 1848 (167) en in juni 1852 (149) verschenen advertenties tot steun van de kamer кандидatuur van Groen van Prinsterer. Het initiatief daartoe ging uit van groepjes die kennelijk nog niet op basis van continuïteit waren geschoeid. Allicht zoekt Abma tot in detail personalia van de ondertekenaars en de organisatiegraad van deze kiesverenigingen uit. Vanzelfsprekend zijn we geïnteresseerd in een vergelijkende analyse van de teksten van die advertenties. Immers, de sceptische lezer moet nog worden overtuigd van het gezegde dat de kwestie van de directe verkiezingen de 'confessionelen' wakker schudde (84, 100-101) en van de stelling dat de 'confessionelen' (dan al) een van de conservatieven onderscheidbare groep zouden zijn (83). De Friese advertentietekst van 1852 geeft daartoe weinig houvast; de woorden handhaven, behoud en bestendigen zijn er sleutelbegrippen in; een christelijke signatuur is ook aanwezig (149).

Door zijn actualiteit is de schoolkwestie een toetssteen voor het tweede hierboven genoemde probleem, namelijk dat van het engagement. Al in het begin (6) laat Abma blijken dat hij zich identificeert met de argumenten die ruim een eeuw geleden door orthodoxen - van modernisten moet de auteur weinig hebben - werden aangevoerd vóór de invoering van een speciaal soort godsdienst op de christelijke staatschool. Weinigen zullen thans nog dat recht op bijzonder onderwijs willen ongedaan maken; de emancipatie heeft zich daarmee en daardoor voltrokken. Dwaas is het dan wel als de historicus van vandaag geen zweem van begrip weet op te brengen voor opvattingen van degenen die mede uit vrees voor politieke polarisering niet direct waren doordrongen van de zin van religieus-ideologische impregnering en compartimentering van het uit de algemene middelen betaalde onderwijs. Nog onlangs heeft M.C. Brands behartenswaardige woorden geschreven over de omgekeerde situatie die thans ontstaan is: het geëmancipeerd-bijzondere onderwijs, in handen van een pressiegroep, als een instrument van remming op het openbare onderwijs: 'Wat maakt het bijzonder onderwijs zo bijzonder?', *NRC/H*, 23.1.1981. Abma zal daarin de redenering van zijn helden in spiegelbeeld terugvinden.

Het is evident dat ook in Friesland - Abma toont dat aan - de strijd om de christelijke school het proces van protestants-christelijke bewustwording heeft versterkt. Wat in de advertentie van 1852 al, wat vaag, aanwezig was, krijgt in de jaren zestig scherper contouren: meer advertenties van meer groepen verschijnen. De aanduiding christelijk-historisch wordt er rond 1864 en 1866, als er 'confessionele' kiesverenigingen in Franeker en Sneek worden opgericht (282, 302), steeds vaker gebruikt (273-274).

Een centraal, maar heel moeilijk, probleem is dat van de plaatsing van 'het' conservatisme als politiek beginsel, en de eventuele afgrenzing met (meer) religieus geïnspireerde politiek. In het licht van de 'emancipatie', althans verzelfstandiging, van de aanhangers der confessionele politiek ten opzichte van zuiver-conservatieven, hebben religieus geëngageerde geschiedschrijvers de, begrijpelijke, neiging gehad op dat christelijke aspect sterk de

nadruk te leggen en het wezenlijke ervan in de tijd terug te projecteren. Daarbij komt dan nog dat de pejoratieve bijmaak die ook zij in het woord conservatief proeven, hen ertoe verleidt de 'progressieve' potentie van de proto-confessionelen te overdrijven. Ik vrees dat een dergelijke aanpak onvruchtbaar moet blijven. De termen conservatief, liberaal, confessioneel zijn tezeer beladen om er in de tijd vóór de partijvorming mee uit te voeten te kunnen. Zo goed als Boogman heeft voorgesteld nuancering aan te brengen opdat we mengvormen en overgangen kunnen aanduiden, evenzo zou bij de protoprotestants-christelijken en -rooms Katholieken (als politiek identificeerbare groepen) met extra labels als conservatief, liberaal, doctrinair, orthodox, modernistisch enz. gewerkt kunnen worden. Abma komt hieraan nog niet toe. Niet omdat hij het probleem niet zou onderkennen (81-83 vlg.), maar - vrees ik - omdat hij zich te veel identificeert met de orthodoxen als ware confessionelen tegenover de modernisten. Zo verliest hij de schakeringen naar links en rechts uit het oog.

Dat neemt overigens niet weg dat deze studie over 'Geloof en politiek' in Friesland veel boeiende perspectieven op personen en toestanden biedt. Jammer is het dat de auteur zich geen zelfdiscipline heeft weten op te leggen: noch bij de organisatie van de stof noch in het taalgebruik. Dat bemoeilijkt de toegankelijkheid van zijn beschouwingen onnodig.

A.H. Huussen jr.

J.M. Baillieul, M. de Bruyne, J. Geldhof, *Hugo Verriest in Ieper* (Ieper: Jef Lesage-kring, 1978, 257 blz., BF625,-).

Van 1878 tot 1888 was 'de Vlaamse levenwekker' Verriest principaal (directeur) van het Sint-Vincentiuscollege te Ieper. Pastoor Jozef Geldhof heeft dit directeurschap bestudeerd aan de hand van het bisschoppelijk archief te Brugge, waarin hij onder andere een tachtigtal brieven van Verriest ontdekte. Zijn stevig artikel van tweeëntachtig bladzijden werd aangevuld met drie andere bijdragen tot een boek.

Licentiaat Jean-Marie Baillieul beschreef het politieke leven in het stadje van ruim 15.000 inwoners, in het bijzonder de verkiezingen van 1870 tot 1888. Hoewel in de eerste Wereldoorlog zowat alle archieven en verzamelingen privé-papieren in Ieper verloren gingen, bleek het mogelijk om op basis van de weekbladen een verdienstelijke kroniek samen te stellen. Sinds 1839 was Ieper een liberale burcht. Vanaf 1870 veroverden de Katholieken er zetels voor het parlement, vanaf 1872 die voor de provincieraad, maar pas in 1890 de gemeenteraad.

Michiel de Bruyne schreef twee bijdragen voor deze bundel, waarin hij het bekende uit vele publikaties samenbracht. Hij herinnert eraan hoe Verriest als leraar aan het kleinseminarie te Roeselare in botsing kwam met de superior Delbar, die hem verweet een 'homme de la liberté et des idées neuves' te zijn, een van de schuldigen aan l'esprit de système' of l'esprit flamingant'. Die 'overdreven' vlaamsgezindheid, verweven met ultramontanisme, met lossere pedagogische opvattingen en met Gezelliëans gebruik van de dialectische volkstaal, onttrok priesters en seminaristen aan de slaafse gehoorzaamheid tegenover superior en bisschop die als de hoogste deugd gold, en onderhield onder de clerus een boersheid die bisschop Faict wilde uitroeien. Wanneer het tussen Verriest en Delbar onhoudbaar was geworden, werd de knappe flamingantische leraar weggepromoveerd in 1877. Zijn broer Gustaaf was een jaar eerder door toedoen van Faict benoemd tot hoogleraar in de geneeskunde te Leuven. Gedurende één schooljaar werd Hugo directeur van een zusterscongregatie die een uitgebreid scholennet had opgebouwd, daarna principaal van